MEDENİYETLER ÇATIŞMASI KURAMININ SOSYOLOJİK ÇÖZÜMLEMESİ

Arş. Gör. Dr. Mehmet Devrim Topses
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
devrimtopses@mynet.com
dtopses@yahoo.com

ÖZET

Medeniyetler Çatışması Kuramının Sosyolojik Çözümlemesi

Bu çalışma, Medeniyetler Çatışması Kuramı'nın sosyolojik dayanak noktalarının geçerliliğinin sorgulanmasını amaçlamaktadır. Medeniyetler Çatışması Kuramının sosyolojiyle ilgili temel değişkeni Aydınlanmacılık olarak saptanmıştır. Buradan yola çıkarak, Aydınlanma ilkelerinin medeniyetler çatışması yaklaşımı içindeki yeri tartışma konusu yapılmıştır.

ABSTRACT

Sociological Analysis of The Clash of Civilization Theory

This study aims to interrogate validity of the sociological bases of The Clash of Civilization Theory. The basic variable of The Clash of Civilization Theory in relation to sociology is designated as Enlightenment. In this respect, the situation of Enlightenment principles in The Clash of Civilization Theory has been discussed.

Amaç

Medeniyetler Çatışması Kuramı, Amerikalı siyaset bilimci Samuel Huntington tarafından oluşturulan ve 1993 yılında "Foreign Affairs" adlı dergide yayınlanarak sosyal bilimlerin gündemine giren bir siyaset ve sosyoloji yaklaşımıdır. Bu bildirinin amacı, Medeniyetler Çatışması Kuramının sosyolojik dayanak noktalarının incelenmesi ve bu anlamda sosyolojik geçerliliğinin tartışılmasıdır.

Giriş

Samuel Huntington, 18 Nisan 1927 yılında Amerika'nın New York kentinde doğmuş ve 24 Aralık 2008 yılında Amerika'nın Massachusetts eyaletinde ölmüştür. Harvard Üniversitesi'nde uzun süre Politik Bilimler Akademisi Profesörü olarak görev yapan

Huntington, 1977-1978 yıllarında Amerika'nın Ulusal Güvenlik Konseyi ve Güvenlik Planlama Bölümünün koordinatörlüğünü ve 1986-1987 yıllarında ise Amerikan Politik Bilimler Birliği'nin başkanlığını yürütmüştür.

Medeniyetler Çatışması Kuramı'nı sosyolojik açıdan önemli kılan nokta, bu kuramın 18. yüzyıl Aydınlanma çağının ilkelerine dönük yaklaşımdır. Bilindiği gibi Aydınlanma çağı, 18. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkıp gelişen ve bütün insanlığa dönük olarak "halk egemenliği", "ulus devlet", "uluslaşma", "laiklik", "tam bağımsızlık" ilkelerini gündeme getiren tarihsel bir dönemdir. Bu yönüyle Aydınlanmacılık, Ortaçağ toplum anlayışından kesin çizgilerle ayrılır. Aydınlanmacılığa göre, dinsel ve kişisel otoriteler yıkılmalı ve yerlerine halk egemenlikleri kurulmalıdır. Toplumsal ilişkiler etnik ve dinsel kimliklere göre değil, yurttaşlık kimliğine bağlı olarak yürütülmelidir. Bir toplumu birleştiren temel öğe, yurttaşlık kimliğidir. Dinsel kimlikler Ortaçağda olduğu gibi toplumsal ve siyasal bir yönlendirici değil; bireylerin kişisel inançlarıdır ve yurttaşlık kimliğinin arkasında kalmalıdır (Tanilli, 1979:78-85). Kısacası Aydınlanmacılık, insanlığın etnik ve dinsel özelliklere göre biçimlenen Ortaçağ ilişkilerinden, bu özelliklerin belirleyici niteliğini yitirdiği yurttaşlık temelindeki ilişkilere geçmesidir.

Medeniyetler Çatışması Kuramı'nın özü, Aydınlanmacılığın evrensel değil, "Batılı nitelikte bir değer bütünü" olduğunun kanıtlanmaya çalışılmasıdır. Huntington'a göre Aydınlanmacılık, Avrupa'da ortaya çıktığı için Batılı bir değerdir (Huntington, 2006b:30). Batı ise emperyalist bir karaktere sahip olduğu için, Huntington Aydınlanma ilkelerini benimsemenin düpedüz emperyalist Batılı değerleri benimsemek olduğunu vurgulamaktadır[1].

Medeniyetler Çatışması Kuramı'na göre, dünyanın ezilen ülkelerinin Batı emperyalizminin yıkıcı etkilerinden kurtulmalarının tek yolu, Huntington'un deyişiyle, "Batılı" değerlerden vazgeçmeleridir. Huntington'a göre "hukuk devleti", "insan hakları", "uluslaşma", "laiklik", "halk egemenliği" gibi Aydınlanma ilkeleri Batılı değerlerdir[2]. Bu nedenle Batı'ya karşı çıkan bir toplumun Aydınlanmacılığı benimsemesi Huntington'a göre tam bir çelişkidir. Yoksul İslam ülkeleri bu Batılılaşma isteklerini bir kenara bırakıp, kendi kültürlerine dönmeye başladıkları zaman kalkınacaklardır. Yeryüzünde Batı'nın denetimi ancak böyle azalacaktır.

---

[1] Bkz. Huntington, Samuel (2006a), *Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması"*, Çeviren: Mehmet Turhan, Cem Soydemir), Okuyanus Yayınları, s: 268.

[2] Bkz. Huntington, Samuel (2006a), *Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması"*, Çeviren: Mehmet Turhan, Cem Soydemir), Okuyanus Yayınları, İstanbul, s: 93.

Huntington'un deyişiyle "Türkiye, Atatürk'ün mirasını bilinçli bir şekilde reddederse, kendisini İslam'ın bir lideri olarak yeniden tanımlamaya başlayacaktır"[3]. Dolayısıyla Medeniyetler Çatışması Kuramı'na göre 21. yüzyıl ve sonrasındaki siyasal ve toplumsal ilişkiler, Aydınlanma ilkeleriyle belirlenmiş ulusal sınırlara ve yurttaşlık ilişkilerine göre belirlenmiş toplumsal ilişkilere göre değil; bir medeniyeti oluşturan ortak dinsel kültür özelliklerine göre biçimlenecektir. Zira az gelişmiş bir ülke için modernleşme, o ülkenin Aydınlanma ilkelerinden vazgeçmesi ve kendi kültürel değerlerine bağlanmasıdır. "Medeniyetler Çatışması"[4] başlıklı makale ve "Dünya düzeninin yeniden kurulması"[5] adlı kitap, toplumların "laiklik" ve "halk egemenliği" gibi, Huntington'un "Batılı" olarak sınıflandırdığı Aydınlanma ilkelerinden vazgeçtikleri ve diğer ülkelerle olan ilişkilerini öncelikli olarak dinsel ve kültürel özellikleri temelinde yürütmeye başladıkları konusundaki örneklere ayrılmıştır.

Aydınlanmacılığın Evrenselliği

Görüldüğü gibi "Medeniyetler Çatışması Kuramı", Aydınlanmacılığın Batılı bir değer olduğu tezi üzerine kurulmuştur. Oysa Aydınlanmacılık, Batı'da ortaya çıkmış olmasına karşın, sosyolojik anlamda evrensel nitelikte değerler sistemidir. Aydınlanmacılığı evrensel yapan, onun insanlık için ilerici nitelikteki yenilikleridir. Bir yeniliğin ilerici olarak değerlendirilmesi, onun insanlığa verdiği değerle ve ona sağladığı yararla ölçülebilir. Tarihsel bir süreç içinde ortaya çıkan yenilikler, insanlığa değer vermiyorsa ve ona yarar sağlamıyorsa ilerici olarak değerlendirilemez. Bu yönüyle Aydınlanmacılık, doğa ve toplum olayları karşısında insan aklını öne çıkartması ve toplumsal ilişkileri etnik ve dinsel özelliklere göre daha kapsayıcı bir kavram olan "yurttaşlık kimliği"ne göre düzenlemesi nedeniyle ilericidir. İlerici olması nedeniyle de bütün insanlığa dönüktür.

Halk egemenliği, uluslaşma, laiklik, ulus devlet ve insan hakları gibi ilkeler 18. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan değerler bütünü olmalarına karşın Batılı ve dolayısıyla emperyalist olarak değerlendirilemezler. Tarih içinde insanlığa yarar sağlayan bütün yenilikler, doğduğu bölgelere bakılmaksızın bütün insanlığın ürünü olmuşlardır. Sözgelimi ateşin ve tekerleğin bulunması insanlığın gelişimi için bir ilerleme noktası olmuştur. İnsanlık, bu türdeki

---

[3] Bkz. Huntington, Samuel (2006a), *Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması"*, Çeviren: Mehmet Turhan, Cem Soydemir), Okuyanus Yayınları, İstanbul, s: 237.
[4] Bkz. Huntington, Samuel (2006b), *Medeniyetler Çatışması*, 10. Basım, Vadi Yayınları, Ankara.
[5] Bkz. Huntington, Samuel (2006a), *Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması"*, Çeviren: Mehmet Turhan, Cem Soydemir), Okuyanus Yayınları, İstanbul.

yenilikleri doğduğu bölgelere bakılmaksızın benimsemiştir. Mübeccel Belik Kıray'ın belirttiği gibi, "çatal-kaşık kullanma" ve "masada oturarak yemek" bile Batı'da ortaya çıkan yenilikler olmalarına karşın insan sağlığını gözeten ilerici yenilikler olduğu için bütün insanlık tarafından benimsenmiştir[6]. Bunun gibi, "Latin Alfabesi" diye adlandırılan Batı harfleri Batı Avrupa'da meydana gelmemiştir. Fenike uygarlığının icadıdır. Fenike uygarlığı ise Güney Anadolu, Suriye, Lübnan ve Kıbrıs coğrafya üçgeninde dünya sahnesine çıkarak, bu harfleri bütün insanlığa bağışlamıştır. Bu alfabe zamanla buradan Yunanistan adalarına, Atina'ya ve oradan da Roma'ya nakledilmiştir. Roma ise bir Latin şehri olduğundan, Alfabe onlar tarafından yayınlanınca "Latin Alfabesi" olarak tanınmıştır (Tufan, 1994: 159). Kısacası tarih içinde ortaya çıkan yenilikler, insanlığın ortak ihtiyaçlarını karşılayabildiği ölçüde coğrafi bölgelerin tekelinden kurtulmakta ve evrenselleşmektedir. Bu nedenle Samuel Huntington'un Aydınlanmacılığı Batı'ya özgü ve sadece Batı'ya seslenen ilkeler bütünü olarak görmesi, sosyolojik bir yanılgıdır.

Medeniyetler Çatışması Kuramı'nın Türk Modernleşme Hareketine Bakışı

Huntington, kültürel çatışma teorisine uygun olarak "Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması" adlı kitabının önemli bir bölümünü Türk modernleşme hareketinin ve Kemalizm'in eleştirisine ayırmıştır. Huntington'a göre Türk aydınlanması, Türkiye'nin geleneksel İslam kültürüne karşı bir harekettir. Çünkü "Türk aydınlanması İslam'ın bir devlet dini olmasına son vermiş, toplum yaşamında Batılı olmayan kültür ve kurumları yok etmiştir"[7].

Huntington'un "Batılı" olarak kavramsallaştırdığı kurumlar, "laiklik", "halk egemenliği" ve "hukuk devleti"dir. Biraz önce belirttiğimiz gibi Huntington, bu ilkeleri bütün insanlığa değil, sadece "Batıya özgü değerler" olarak görmektedir. Dolayısıyla Huntington'un bakış açısına göre Aydınlanma ilkelerini benimseyen toplumlar, kendi geleneksel kültür yapılarını terk eden ve Batıyı taklit etmeye çalışan toplumlardır. Oysa Türk modernleşme hareketi Aydınlanmacılığı evrensel değerler olarak benimsemiş ve varlığını sürdürebilmek için "laiklik", "ulus devlet", "halk egemenliği" veya "uluslaşma" gibi yenilikleri toplumsal yaşama geçirmeyi bir zorunluluk olarak görmüştür.

---

[6] Mübeccel Belik Kıray'ın insanlığa özgü yeniliklerin coğrafi bir kavram olarak Batılılaşma olarak görülmesine eleştirileri için bkz. *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım* (2001), Mübeccel Belik Kıray ile Söyleşi, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

[7] Bkz. Huntington, Samuel (2006a), *Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması"*, Çeviren: Mehmet Turhan, Cem Soydemir), Okuyanus Yayınları, İstanbul, s: 196–206.

Bu yeniliklerin toplumsal yaşama geçirilmesi, geleneksel İslam kültürünün terk edilmesi değildir. Türk modernleşme hareketi, geleneksel kültürü yok etmeyi değil; uluslaşmayı ve kendi üzerinde egemenlik hakkı olan bir ulus devlet olarak örgütlenmeyi amaçlar. Bu amaca uygun olarak Türk devrimi, yurttaşlık kimliğini etnik ve dinsel kimliklerin önüne geçirmiştir. Dinsel kimlikler, bireylerin vicdanlarına bırakılmıştır. Türk modernleşme hareketi eğer Huntington'un belirttiği gibi geleneksel kültür yapısından sıyrılmak ve Batı değerlerini ithal etmek isteyen bir amaç taşısaydı, Müslümanlığa özgü dini ibadetlerin yasaklanması, dinsel bayramların kaldırılması, Hıristiyanlığı yayacak okulların açılması gerekirdi. Buradan yola çıkarak, Medeniyetler Çatışması Kuramı'nın Türk devriminin toplumsal amaçlarına bakışının sosyolojik anlamda tartışmalara açık olduğu söylenebilir.

Medeniyetler Çatışması Kuramı'nın İslam Ülkelerine Bakışı

Medeniyetler Çatışması Kuramı'nın bir diğer temel dayanağı, Doğu-İslam ülkelerinin Batılı bir değer olarak görülen Aydınlanmacılığı reddettikleri ölçüde kalkınacakları yönündeki varsayımdır. Huntington'a göre İslam ülkelerinin "yeniden doğuş"ları, bu ülkelerin "laiklik", "ulus devlet" ve "uluslaşma" gibi toplumsal amaçları bütünüyle terk ettikleri bir dönemde gerçekleşecektir. Çünkü Huntington'un "Batılı" olarak tanımladığı Aydınlanma ilkelerinin terk edilmesi, bu ülkeler üzerindeki Batı denetimini bütünüyle yok edecektir. Bu noktada Huntington, Doğu Asya ve Japonya'nın ekonomik açılardan kalkınmalarının belirleyicisi olarak Batılı kurumları reddetmelerini göstermektedir (Huntington, 2006b: 144).

Aydınlanma ilkelerini Batılı değerler olarak reddeden İslam ülkelerinin toplumsal koşulları, Türkiye'de kapsamlı olarak Niyazi Berkes tarafından incelenmiştir. Niyazi Berkes'in incelemeleri Hindistan, Pakistan, Endonezya, Lübnan, Suriye, Mısır ve Cezayir'deki sosyolojik gözlemlerine dayalıdır. Bu ülkelerin sosyolojik anlamdaki ortak özellikleri, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra "laiklik", "ulus devlet", "uluslaşma", "halk egemenliği" gibi ilkeleri Batı'nın bir ürünü olduğu için reddetmeleri ve modernleşmeyi "geleneksel kültürlerini sürdürme" olarak yorumlamalarıdır (Berkes, 1975).

Berkes'in tespitlerine göre Hindistan, Pakistan, Endonezya, Lübnan, Suriye, Mısır ve Cezayir gibi ülkeler ulus devlet anlayışına uygun milli bir ekonomi yapılanması gerçekleştirmedikleri

için bu ülkelerde İngiliz ve Fransız uydusu ekonomiler gelişmiştir[8]. Böylece İngiltere ve Fransa'nın siyasal ve ekonomik yönlendirmesi altına girilmiştir. Eş deyişle Huntington'un kuramsal yaklaşımının tersine olarak, ulus devlet anlayışını "Batılılaşma" olarak yorumlayan bu ülkeler Batı denetimine daha çok girmişlerdir. Laiklik, Batı'ya özgü kültürel bir değer olarak yorumlandığı için bu ülkelerde geniş ölçekli din ve mezhep çatışmaları yaşanmıştır[9]. Hukuksal düzenlemeler toplum yaşamına egemen olamadığı için bu ülkelerde insan yaşamı "sudan ucuz" durumdadır[10]. Kısacası bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Aydınlanma ilkelerini "Batılı" değerler olarak kabul edip, toplumsal yaşamdaki düzenlemelerden uzak tutan Hindistan, Pakistan, Endonezya, Lübnan, Suriye, Mısır ve Cezayir gibi ülkelerin Huntington'un deyişiyle "İslami bir diriliş" içine girdiklerini söylemek sosyolojik anlamda çok güçtür.

Medeniyetler Çatışması Kuramının Doğu-Asya ve Japonya Örneği

Diğer taraftan Medeniyetler Çatışması Kuramı'nda Doğu Asya ve Japonya'daki modernleşme hareketlerinin başarıya ulaşmasının dinsel ve kültürel özelliklerle açıklanması, oldukça tartışmalı bir yaklaşımdır. 19. yüzyılda Japonya ve Osmanlı Devletinin modernleşme süreçleri arasında temel benzerlikler görülür. Çağlar Keyder'in deyimiyle Osmanlı devletindeki "bürokrasi"[11] ve Japonya'daki imparatorluk, modernleşme süreçlerini tamamlayarak ülkelerini Batı'nın baskısına karşı korumak istemişlerdir. Osmanlı ve Japon imparatorluklarında devlet örgütlenmesin merkezileştirilmesi için çalışılmış, yerli nitelikte tüccar ve sanayici sınıfının oluşması için önlemler alınmıştır[12]. Buraya kadar Osmanlı devleti ve Japonya'nın modernleşme hareketleri arasında benzerlikler bulunmaktadır. Japonya'nın modernleşme sürecini başarıya ulaştırmasının belirleyici nedeni, 1894 yılında kapitülasyonlardan bütünüyle kurtulması, milli bir ekonomi kurması ve ekonomik açıdan bağımsız kalmasıdır. Osmanlı devleti ise 1838 yılında İngilizlerle yapılan ticaret antlaşmasından başlayarak, yeni oluşan ve henüz zayıf durumda bulunan yerli sanayiyi yabancı endüstrisine ve güçlü Avrupa kapitalizmine açtığı gibi, kapitülasyonlardan kurtulamamıştır (Avcıoğlu, 1968:37-47). Bunun yanında Doğan Avcıoğlu tarafından

---

[8] Bkz. Berkes, Niyazi. (1975), *İslamlık, Ulusçuluk, Sosyalizm*. Bilgi Yayınevi, Ankara, s: 38.
[9] Bkz. Berkes, Niyazi 2001), *Asya Mektupları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s: 86.

[10] Bkz. Berkes, Niyazi (2001), *Asya Mektupları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s: 50.
[11] Bkz. Keyder, Çağlar (2005), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, s: 9
[12] Bkz. Lewis, Bernard (2007), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara; Ayrıca bkz. Avcıoğlu, Doğan (1968), *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yayınları, Ankara ve İnalcık, Halil (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yayınları, İstanbul.

belirtildiği şekliyle Japon egemen sınıflarının bağımsız ve modern bir devlet kurmak azmiyle yabancı sermaye yatırımlarına karşı çıkmaları kadar, Japonya'nın fakirliği de bu ülkeyi yabancı sermaye akınlarından korumuştur[13]. 2. Dünya Savaşından sonra ise laiklik alanında düzenlemeler yapılmış, devletin dini niteliği kaldırılmış, Şinto dini devletten ayrılmıştır. Yasama, yürütme ve adalet işleri arasındaki dengeli ayrımı daha iyi düzenleyen demokratik bir anayasa ilan edilmiştir[14]. Sonuç olarak Japonya'nın kalkınmasının belirleyici nedeni Medeniyetler Çatışması Kuramı'nda belirtildiği gibi din ve gelenek değil; milli ekonomi ve laiklik gibi Aydınlanma ilkeleridir.

Toparlamak gerekirse, 20. yüzyılın sonunda sosyal bilimlerin gündemine giren Medeniyetler Çatışması Kuramı'nın sosyolojik temelleri, Aydınlanma ilkelerinin evrensel olmadığı yönündeki kuramsal yaklaşıma dayanmaktadır. Buna göre Aydınlanma ilkeleri Batı'ya özgü değerler olduğu için, Batı emperyalizmine karşı çıkan Doğu ve İslam ülkeleri, Batı denetiminden kurtulmak için Aydınlanma mirasını bilinçli biçimde reddetmelidirler. Bununla birlikte Aydınlanma ilkelerini Batı değerleri olarak reddeden Doğu ve İslam ülkelerin sosyal ve ekonomik olarak kalkındıklarına ilişkin tarihsel ve sosyolojik bir kanıt bulunmamaktadır. Medeniyetler Çatışması Kuramından farklı olarak Japonya, yenileşme çabalarına tarihsel anlamda Osmanlı Devletinden daha sonra başlamasına karşın; "laiklik", "bağımsız ulus devlet" ve "milli ekonomi" gibi ilkelerini toplumsal amaçlarına uyarladığı için modernleşme çabalarını başarıya ulaştırabilmiştir. Bu durum, Medeniyetler Çatışması Kuramının sosyolojik temellerinin tartışmaya açık olduğunu göstermektedir.

---

[13] Bkz. Avcıoğlu, Doğan (1968), *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yayınları, Ankara, s: 46.

[14] Bkz. Berkes, Niyazi (2001), *Asya Mektupları*, Yapı Kredi yayınları, İstanbul, s: 240.

KAYNAKÇA

AVCIOĞLU, Doğan (1968), *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yayınları, Ankara.

BERKES, Niyazi (1975), *İslamlık, Ulusçuluk, Sosyalizm*, Bilgi Yayınları, Ankara.

HUNTİNGTON, Samuel (2006b), *Medeniyetler Çatışması*, Vadi Yayınları, Ankara.

TUFAN, Muzaffer (1994), "Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu", *Sosyolojinin Fransa'da Doğuşu Döneminde Osmanlı Toplumundaki Çağdaşlaşma Hareketi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

TANİLLİ, Server, (1979), *Uygarlık Tarihi*, Adi Komandit, İstanbul.